

Медицинске сестре и прве лекарке у српској књижевности друге половине 19. века



Светлана Е. Томић

Алфа БК Универзитет, Факултет за стране језике, Београд

Објављен: 08/10/2021

Аутор за кореспонденцију:
Светлана Е. Томић

Имејл за кореспонденцију:
tomic.svetlana@gmail.com

DOI: 10.5937/bastina31-32784



Сажетак:

Циљ рада је представити описе болничарки и првих лекарки у Србији у различитим жанровима српске књижевности из друге половине 19. века. Примењене су методе новог историзма, теорије књижевности и феминистичких критика. Аутори текстова су жене и мушкарци различитог социјалног статуса: први српски полицајац Таса Миленковић, рачуновођа женског затвора Милутин А. Поповић, кнегиња Наталија Обреновић, глумица Милка Гргурова и прва српска лекарка Драга Љочић. Радови Миленковића, Поповића и краљице Наталије помажу да сазнамо нове детаље и боље разумемо историју сестринства у Србији, као и међународне везе међу професионалкама. Књижевни текстови Гргурове и Љочић чувају податке о различитим улогама Марте Сабињине, истакнуте руске јавне раднице, коју је Србија у 19. веку вишеструко одликовала а данас заборавила. У дневнику Љочић откривају се сличности са дневником Марије Кири, њеном савременицом. Закључује се документарна и књижевна вредност ових текстова; доносе драгоцену открића из историје друштва, политике и књижевности, историје медицине, социологије рада, женских студија, политичке психологије, емотивне нартологије, па и историје језика.

Кључне речи: жене као здравствене професионалке; историја сестринства; српска књижевност; 19. век; приповедање о животу жена; међународна хуманитарна помоћ; Марта Сабињина; Марија Кири

УВОД

Циљ овог рада је да представи белетристичке и документаристичке текстове из српске књижевности друге половине 19. века. Разматрају се описи неких веома важних домаћих и међународних личности жена које су имале велику улогу у професионализацији жена у оквиру медицинске струке, оснивању хуманитарних организација и организовању међународне хуманитарне помоћи. Примењене су методе новог историзма, теорије књижевности и феминистичких критика.

До сада, није било посебних радова у којима се осветљавају књижевни ликови првих медицинских сестара и лекарки у српском друштву. У оквиру типологије ликова из родне перспективе у српској прози тог периода (*Српски реализам*) представљени су ликови лекара, бабица, врачара, бајалица и бајара (Томић 2012; Томић 2014a). Иако се, према историјским изворима, болничарке у већем броју појављују у другој половини 19. века, мало је научних радова у којима је документована њихова улога у Србији 19. века. Много више су истражене болничарке из 20. века, посебно из Првог и Другог светског рата (Božinović 1996: 89-90; Влаисављевић и други 2014: 628-636; Vučićević i drugi 2014: 83-92; Копривица Ковачевић 2018: 127-303), а такође је приказан и преглед њиховог књижевног представљања (Копривица Ковачевић 2018: 210-214).

Писци су представљали болничарке и лекарке помоћу различитих жанрова. Од белетристичких жанрова заступљени су кратка прича и песма, а од документаристичких мемоари, дневници, албуми и писма. Могуће је да постоје и други књижевни извори у којима можемо сазнати нешто више о болничаркама и лекаркама из друге половине 19. века.

БЕЛЕШКЕ ПРВОГ СРПСКОГ ПОЛИЦАЈЦА, ТАНАСИЈА ТАСЕ МИЛЕНКОВИЋА, И РАЧУНОВОЂЕ ЖЕНСКОГ ЗАТВОРА У ПОЖАРЕВЦУ, МИЛУТИНА А. ПОПОВИЋА

На основу одабраних извора, запажа се да су ликове првих медицинских сестара и лекарки уводили аутори и ауторке који су из професионалних разлога сретали такве жене или су посредно, преко других сведока, сазнавали нешто о њима. То су први српски полицајац Танасије Таса Миленковић и рачуновођа женског затвора у Пожаревцу, Милутин А. Поповић. Ликове медицинских сестара и првих професионалних лекарки описивале су и ауторке. На пример, кнегиња, касније краљица Наталија Обеновић, а осим ње и чувена глумица и књижевница Милка Алексић Гргурова. То су личности које су у 19. веку биле повезане са добровољним радом жена као медицинских сестара пошто у то време није било такве професије за жене¹. Лекарке је описивала управо прва српска лекарка, Драга Љочић.

Премда наведени мушкарци као писци нису обимно ни детаљно описивали стручњакиње, њихове редове можемо оценити као важне јер сведоче о постојању другачијих жена које раде и које се суочавају са озбиљним проблемима у друштву. Тако, у једној дневничкој белешци, први српски полицајац Танасије Таса Миленковић наводи случај две малолетне сестре, од десет и шест година, које су биле силоване и заражене полном болешћу јер их је отац присиљавао на проституцију (Миленковић 1898: 383-384). Ову белешку Танасије Миленковић отпочиње тако што помиње две београдске лекарке, "докторку Зиболдову и докторку Љочићку" и време "када је пре неколико година у Београду практицирала докторка Зиболдова" (Миленковић 1898: 383). Миленковић наводи да су преглед прве девојчице извршиле обе докторке. Могуће је да су након тога докторке разговарале са њом и сазнале детаље и о њеној сестри; можда су и утицале на њу да је доведе како би обе девојчице сачувале здравље а кривац био приведен правди. Заиста је необично што је десетогодишња девојка након пет дана у болницу сама довела своју млађу сестру.

Други аутор, Милутин А. Поповић, 1898. године објавио је веома необичан, хибридан жанр албума пожаревачких затвореница (Поповић 1898) који је недавно добио своје друго издање (Popović 2017)². У оквиру описа случаја затворенице Александре Крстић, Поповић је поменуо две болничарке из београдске опште државне болнице. Опис Милутина А. Поповића истовремено документује један догађај у 1867. години и рад жена као болничарки. Поповић је напоменуо да су се лекари три дана борили за живот једне младе породице, Марије (за коју се сугерише да је била силована као малолетница), и наводи тихи разговор између две болничарке, које оштро осуђују мушкарца а саосећају са женом (Поповић 1898: 20).

БОЖИЋНО ПИСМО КНЕГИЊЕ НАТАЛИЈЕ ОБРЕНОВИЋ ИЗ 1878.

Божићно писмо кнегиње Наталије Обреновић из 1878. открива детаље о томе шта је све, у ратним условима, рад добровољних болничарки и других жена подразумевао, и колико је велик и несвакидашњи њихов ангажман био. Ово писмо упућено је женама из Београдског женског друштва током привидног предаха од Српско-турских ратова. Писмо је први пут објављено убрзо након тих ратова (3. септембра 1879. године) у *Домаћиници*, листу Београдског женског друштва, а у целини је поново штампано 137 година касније (Tomić 2016: 158-159).

Суштински, писмо кнегиње Наталије наглашава постојање две родне војске. Једну војску чине мушкарци (ратници који се боре на фронту), а другу војску чине жене (ратнице које се боре у болничким просторима - лечећи, бринући и обезбеђујући комплетну негу рањеника) за које кнегиња увиђа потребу јавног признања, поштовања, вредновања и награђивања. Писмо кнегиње Наталије садржи градацију снажних осећања. Оно почиње са саосећањем жена које су сложено удружене и повезане у мукама ратних страха. Писмо се даље наставља речима изузетно великог признања, поштовања и дивљења за све врсте послова које су жене обављале. На крају тог текста синегдохично тријумфује понос једне жене-лидерке због свих других жена. Управо по завршетку Српско-турских ратова Наталија је успоставила јавно награђивање жена.

ПРИЧА „ИЗ БОЛНИЦЕ 1876.“ МИЛКЕ ГРГУРОВЕ

Постоје књижевни радови који су читавим својим обимом посвећени медицинским сестрама и првим лекаркама. То су прича Милке Алексић Гргурове „Из болнице 1876.“ (објављена 1895. и 2016) и дневник Драге Љочић који описује период 1880-1881. а објављен је први (и изгледа једини) пут 1986. захваљујући мр Соњи Бокун Ђинић. Прича Милке Гргурове била је непозната њеним биографима; није се могли наћи у библиографијама њених књижевних радова (Црвенчанин 2004: 309-312; Јовановић 2011: 243-246). На поменути причу и њен значај први пут је недавно скренута пажња (Томић 2014б: 444; Томић 2014в: 180; Томић 2016: 313-321).

Текст „Из болнице 1876.“ може да се оцени као значајан историјски извор, али и показатељ књижевног талента ове ауторке. Суштински, тај текст потврђује да књижевност помаже да се прошлост боље разуме, али и да се име и подаци једне од важних актерки историје осветле и унесу у нову, критичку културу памћења која у будућности неће изостављати жене нити њихово веће учешће сводити на памћење само једне од њих, Анке Ђуровић (Влаисављевић и други 2014: 630).

Прича „Из болнице 1876.“ настала је као специфичан документ Милке Гргурове која је 1876. године била учесница догађаја, од стране историчара оцењеног као прекретнички. Односи се на „почетке званичног образовања медицинских сестара кроз курсеве које је организовао Главни одбор Српског Црвеног крста“ (Влаисављевић и други 2014: 630). Њена прича је посебно драгоцене јер су управо историчари наглашавали да је „мало објављених радова који пружају опис овог развоја у Србији“ (Влаисављевић и други 2014: 628), тј. опис образовања медицинских сестара. У недавно објављеној првој историји сестринства у Србији, Станојка Копривица Ковачевић је навела податак да је „у Првом српско-турском рату 1876, Српско друштво Црвеног крста обезбедило 200 добровољних болничара и нудиља“ (Копривица Ковачевић 2018: 89), а изгледа да још увек немамо списак тих добровољаца и добровољки. Из студије др Љиљане Станков, познато је да је једна од тадашњих болничарки била Катарина Миловук, прва управитељка београдске Више женске школе и једна од покретачица Београдског женског друштва, која је организовала жене да раде као болничарке почев од Српско-турских ратова 1876-1878. За свој сложен допринос друштву и различите ангажмане Катарина Миловук је била је одликована Орденом Друштва српског Црвеног крста (1877), Медаљом кнегиње Наталије за ревносну службу (1878), Медаљом краљице Наталије (1886) и орденом Светог Саве III реда (Станков 2011: 9).

Вратимо се причи Гргурове у којој она наводи да је по објави рата из 1876. завршила курс за болничарке и да је из Београда послата у Аранђеловац. Тамо је, према сопственом сведочењу, била једина жена из Србије која је радила заједно са три надалеко чувене милосрдне сестре из Русије. То су биле Марта (Марфа) Степановна Сабињина (1831-1892), баронеса Марија Петровна Фредерикс (1832-1903) и удова С. В. Дараган. Прве две жене су иначе познате као оснивачице руског Црвеног крста 1867. године³.

У својој причи Гргурова је описала свој рад болничарке, али и рад Рускиња. Изнела је такође и детаље о руској великој новчаној и материјалној помоћи у опремању војне болнице коју је слала руска царица Марија Александровне. Како је већ истакнуто у коменатрима насталим уз поновно објављивање те приче (Томић 2016: 289-290, 313-320), ова прича је објављена 1895. године, поводом смрти Марфе Сабињине, односно њој у част. Тај гест Милке Гргурове може се протумачити као настојање да сачува сећање на ову значајну личност која потиче из Русије а важне доприносе је остварила у историји медицине целе Европе. Осим других одликовања из Русије, Немачке и Румуније, за своју пожртвовану помоћ, Марфа Сабињина је била одликована са два ордена Србије. Командантски орден Таковског крста добила је за војне заслуге у Српско-турском рату 1876, а Орден Црвеног крста 1876. године примила је за негу и старање о болеснима и рањенима, за добротворство и личне заслуге. Но, њено име се у Србији не памти; њен узорни рад није постао пример памћења пријатељских веза двеју земаља, нити су њена висока признања узета у обзир у

студији о одликованим људима (Ацовић 2013), а неколико су повод постављању спомен обележја у Аранђеловцу.

МЕМОАРИ КРАЉИЦЕ НАТАЛИЈЕ ОБРЕНОВИЋ

У једном другом тексту, премда није детаљно описан рад болничарки, представљене су важне контрачињенице. Реч је о мемоарима краљице Наталије Обреновић који су објављени крајем 20. века и до сада имају неколико издања⁴. У том делу, краљица наводи нешто супротно од санитетског пуковника Владана Ђорђевића. У својим волуминозним мемоарима, Ђорђевић је помињао само своју заслугу и заслугу краља Милана у збрињавању великог броја рањеника током Српско-бугарског рата 1885. године (Ђорђевић 1908). У својим записаним сећањима, краљица Наталија открива другачију истину. Она критикује Ђорђевићев несавестан рад а истиче изузетну пожртвованост београдских жена које су добровољно, дан-ноћ, неговале 1.500 рањеника. Краљица такође открива да је тада себе прогласила за шефа Главне команде, преузевши организацију бриге о рањеницима⁵.

Да ли управо због Ђорђевићевог прећуткивања велике улоге жена, краљица Наталија у својим мемоарима властита сећања на те догађаје почиње глаголом које иначе није често употребљавала у том свом тексту. Њене речи „морам овде одати признање...“ (Обреновић 2015: 178, наглашавање придодато) показују потребу да се истовремено саопшти и нагласи - властита лидерска улога у кризном тренутку, али и изузетно пожртвовање београдских жена као болничарки. За болничарске услуге у Српско-бугарском рату 1885. Наталија је својом медаљом одликовала 154 чланице (32 су добиле златну, 122 сребрну медаљу), а неке од њих су примиле и одличје Црвеног крста (Станков 2011: 97).

ДНЕВНИК ПРВЕ СРПСКЕ ЛЕКАРКЕ, ДРАГЕ ЉОЧИЋ

Следећи пример веома важног текста који осветљава прве медицинске стручњакиње у Србији 19. века написала је професионалка. То је дневник прве лекарке у Србији, Драге Љочић. Иако је настао током кратког временског раздобља (1880-1881. године), овај дневник открива веома драгоцене детаље. Љочић описује отпор српских министара и најугледнијих интелектуалаца према раду прве лекарке, али и негодовање и пребацивање свог рођеног брата, који сестрин одговоран лекарски рад са Маријом Зиболд по унутрашњости Србије сводио на „скитање“ жена.

Својој хартији Драга Љочић се отворено исповедала. Изнела је другачију слику о чувеном песнику Лази Костићу и његовом неумећу разговора са образованом женом, али и своја запажања о примитивном понашању Јована Жујовића, будућем научнику и професору Велике школе, председнику Српске краљевске академије. Осим тога Љочић, попут краљице Наталије, оштро критикује непрофесионално понашање београдских лекара који се нису појавили у заказано време једне операције.

У дневник почетком 1881. године Драга Љочић је записала своју велику жељу, веома амбициозан план, који је остао непознат (видети и упоредити са Прица 1913: 43), а то је да је заједно са Маријом Зиболд хтела да отвори болницу и школу за одрасле девојке (Љочић 1986: 79). Низ информативних детаља изнела је током професионалног усавршавања који је заједно са Маријом Зиболд провела на Криму, управо код Марфе Сабинине и других руских милосрдних сестара које је пре ње упознала Милка Гргурова. Део по део, управо захваљујући дневнику Драге Љочић, почиње да се склапа слика о прошлости која показује како се развијала и учвршћивала веза између руских и српских интелектуалки друге половине 19. века.

У кући Марфе Сабинине, међу њеним другим рођеним сестрама, Драга Љочић се осећала као део породице, толика је срдачност настала између њих. У њену част, Марфина сестра је написала стихове и компоновала песму тако да сада знамо да Милица Стојадиновић није била једина жена

која је имала ту част од стране домаћих песника и композитора. Са Драгом Љочић елита из круга Сабињине разговара, иде на културне догађаје, чита новинске текстове. Тада она упознаје руску царицу и цара, а Сабињина и баронеса Фредерикс су јој је омогућиле да ради у њиховој болници Свете Благовести (у оквиру Заједнице милосрдних сестара), што јој је помогло да развије практичне лекарске способности и вештине.

Не знамо како је настао подстицај за писање дневника Драга Љочић. У два наврата у свој дневнички текст она уписује свест о важности писања свог дневника, напомињући да ти редови "имају неког интереса" (Љочић 1986: 75). Она први пут ту мисао ставља у презент, други пут уписује важност свог писаног документа за будућност ("ипак ће бити од неког интереса", Љочић 1986: 77) и кори себе што не пише чешће⁶.

Са једне стране, Љочић је била свесна важности вођења свог дневника, а са друге стране самокритички се односила према самодокументовању; смета јој и одсуство навике да редовно пише дневник. Она чак сумња у своје изражајне моћи, не зна да ли ће дневник "једном водити као што треба" (Љочић 1986: 75), закључивши да не пише дневник већ "прибелешке" (Љочић 1986: 77).

Приређивачица овог дневника, Соња Бокун Ђинић, оправдано је скренула пажњу читаоцима да је Драга Љочић догађаје уносила ретроспективно, са временским одмаком (Бокун-Ђинић 1986: 61). Драга Љочић је по свом сећању уписивала редослед важнијих догађаја. У једном моменту она жали што не може да се сети детаља са лекарске праксе по Србији и Аустругарској (Љочић 1986: 69). Због тога се овај текст може жанровски одредити као мешавина мемоара и дневника, што се подудара са другим хибридним аутодокументаристичким текстовима жена (Tomić 2019: 20-57).

Осим тога, прва српска лекарка је на више места напомињала да врши пажљив (опрезан?) избор у представљању свог живота. Неке догађаје сматрала је монотоним и бесмисленим за уписивање у текст сећања. Поједине непријатности помиње, али радије о њима ћути настојећи да их заборави (Љочић 1986: 77).

Својим дневником Драга Љочић је омогућила да осетимо њен карактер, њена осећања и разочарања, али и величанствену одност према својој пријатељици са студија, руској лекарки Марији Зиболд. Додатно, дневник Драге Љочић омогућава да се реконструише мрежа односа међу српским и иностраним женама и мушкарцима, актерима важних догађаја. На пример, Драга Љочић у дневнику наводи да се дописивала са Милицом и Анком Нинковић, а за време студија у Цириху стекла је и друга важна познанства о којима има потребу да обавести. Њен дневник такође омогућава да се успостави *транснационално сећање*. Тако она помиње да је током путовања до Крима, у Одеси, заједно са Маријом Зиболд ишла да посети њихову заједничку пријатељицу са студија, Шор Симоновићеву, која је имала приватну лекарску праксу у том граду.

Дневник Драге Љочић омогућава да се реконструише традиција писања овог жанра у српској књижевности 19. века, и осветли допринос ауторки развоју тог жанра. Након дневника Анке Обреновић (вођен између 1836. и 1838. а објављен 2007) и дневника Милице Стојадиновић Српкиње из 1854. (публикован за њеног живота у три свеске од 1861. до 1866. а након тога 1985. и 2008) ово би био трећи дневник једне угледне жене у српској култури. Попут претходних дневника, и овај текст је помогла нека друга истраживачица да се публикује и поново оживи у другом времену, а тумачења, већином од стране жена, такође су помогла да се ти текстови адекватно разумеју. Остаје да се истражи да ли је у проучавањима историје српске медицине и медицинског образовања жена дневник Драге Љочић био познат, поменут и коришћен као извор. То је, према до сада објављеним радовима, први дневник једне академски образоване жене која је, осим тога, носила прекретничку улогу упочецима професионализације жена-лекара у Србији.

Ово њено дело треба даље проучавати у оквиру самодокументарних радова других истакнутих жена из светске историје, које су биле њене савременице, а такође су пробијале друштвене оквири деловања жена. Један такав пример доносе аутобиографске белешке пољске научнице Марије Склодовске-Кири ([Maria Skłodowska-Curie, 1867-1934](#)) која је попут Драге Љочић, упркос бројним родним ограничењима, остварила велике резултате у физици и хемији; због тога је Марија Кири два пута добила Нобелову награду⁷.

Издајам овом приликом неке формалне сличности међу дневничким белешкама Марије Кири и Драге Љочић. Текстови ових интелектуалки су кратки и сажети, настали су ретроспективно, имају изузетну документарну вредност. Ни Љочић ни Кири нису склоне лиризацији, стилским фигурама, нити развијеној есејизацији. Њихов текст није толико близак књижевном стилу (који се може приметити код Милице Стојадиновић) колико научном, којим показују да су им битније опсервације, критичка запажања, самокритичке рефлексије и добро утемељени и логички изведени закључци. Њихово искуство је конститутивни елемент њиховог субјективитета и у тесној је вези са социјалним статусом и идентитетима „нових жена“. Да ли су друге истакнуте лекарке и научнице тог времена слично писале о себи остаје да се истражи⁸.

ЗАКЉУЧАК

Род је категорија која је условљавала поделу дужности, активности и институционалних позиција. Дуго времена, жене су биле искључене из конвенционалних политика и њених специфичних аспеката, образовања и запошљавања, али су налазиле начина да освајају део по део друштвено-политичког ангажмана.

Књижевна дела из прошлости помажу да се прошлост боље и потпуније разуме, али и да се осветле чињенице о улози жена у развоју друштва. Аутори попут првог српског полицајца Танасија Миленковића и рачуновође женског затвора у Пожаревцу, Милутина А. Поповића, баш као ауторке, помињали су болничарке и прве лекарке у Србији друге половине 19. века, али са следећом разликом. Жене су много детаљније описивале болничарке и прве лекарке. Краљици Наталији Обреновић, глумици Милки Гргуровој и првој лекарки Драги Љочић било је важно да кроз писма и мемоаре, причу и дневник документују своју важну улогу, али и значај других жена из медицинске струке.

Њихова дела имају и документарну и књижевну вредност: складно су писана и доносе драгоцену открића из историје друштва, политике и књижевности, историје медицине, социологије рада, женских студија, политичке психологије, емотивне наратологије па и историје језика. Нажалост, ови извори дуго су били игнорисани и слабо познати. Пошто женска периодика из тог времена, па и касније, садржи солидан документарни материјал, ваљало би помоћу групе стручњака из различитих дисциплина систематски истражити жене које су са различитих позиција помагале медицинску струку. Та знања могу се објавити у виду *Речника болничарки, медицинских сестара и лекарки у Србији 19. века*.

Ендноте

⁷ У недавно објављеној пионирској историји сестринства, Станојка Копривица Ковачевић је показала да се Србија дуго опирала потреби да институционализује болничарке и медицинске сестре ([Копривица Ковачевић 2018](#)). Оне су као добровољке са добродошлицом прихватане у честим ратовима, али им се у мирнодопским временима блокирала професионализација, тј. право на систематско образовање и плаћен рад.

⁸ Више о значају његове књиге видети Милорадовић ([2016](#)); Томић ([2017: 287-295](#)); Nikolić-Ristanović ([2018: 429-435](#)).

⁹ О њиховој историјској улози више видети код Томић ([2016: 317-318](#)).

⁴О досадашњим тумачењима историјског значаја кнегиње, касније краљице Наталије Обреновић видети Tomić (2016: 145-163), а о вредностима Наталијиних мемоара упоредити оцене изнесене код Trgovčević (2015: 45-47) и Tomić (2016: 53-85); Tomić (2020: 124-139).

⁵Детаљније о овим разликама видети Tomić (2016: 53-85, 145-163).

⁶Интересантан је језик којим пише, и који треба детаљније проучити јер са данашњег аспекта садржи анахронизме и доста русизама. Такође би се могла истражити реторика емоција у њеном тексту пошто разрађује личне коментаре и описе.

⁷Дневничке белешке Марије Кири настале на наговор америчке новинарке, „гопође Мелони“ (W. B. Meloney) која је организовала њен пут у Америку. Први пут су објављене 1923. године. За ово истраживање користила сам издање Skłodowska-Curie (2017).

⁸На пример, прва америчка лекарка, Елизабет Блеквел (Elizabeth Blackwell, M. D. 1821- 1910), стекла је медицинско звање 1849. године. У 74. години објавила је аутобиографију, видети Blackwell (1895).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Acović, D.M. (2013). *Slava i čast - odlikovanja među Srbima - Srbi među odlikovanjima*. Beograd: Službeni glasnik. [Google Scholar]
- Blackwell, E. (1895). *Pioneer Work in Opening the Medical Profession to Woman*. London-New York: Longmans, Green, and Co. [Google Scholar]
- Bokun-Đinić, S. (1986). Dr Draga Ljočić - neovdašnji život. *Godišnjak međuopštinskog istorijskog arhiva, Šabac* (20), 47-61. [Google Scholar]
- Božinović, N. (1996). *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: Devedesetčetvrti + Žene u crnom. [Google Scholar]
- Crvenčanin, V. (2003). *Svitanja i suton Milke Grgurove*. Beograd: Muzej pozorišne umetnosti Srbije. [Google Scholar]
- Đorđević, V. (1908). *Istorija srpsko-bugariskog rata 1885*. Beograd: Zadužbina Ilije M. Kolarca. [Google Scholar]
- Grgurova, M. (1895). Iz Bolnice 1876. *Domaćica* (5), 116-120. [Google Scholar]
- Grgurova, M. (2016). Iz Bolnice 1876. In: S. Tomić, (Ed.). *Doprinosi nepoznate elite - mogućnosti sasvim drugačije budućnosti*. (pp. 313-321). Beograd: Univerzitet Alfa BK-Fakultet za strane jezike. [Google Scholar]
- Jovanović, Z.T. (2011). Literatura o Milki Grgurovoj. In: D. Mihailović, & Z.T. Jovanović, (Ed.). *Nenadmašna tragetkinja - život i stvaralaštvo Mike Grgurove - povodom 170-godišnjice rođenja*. (pp. 247-53). Novi Sad: Pozorišni muzej Vojvodine. [Google Scholar]
- Koprivica-Kovačević, S. (2018). *Istorija sestrinstva u Srbiji - od manastirskih bolnica do kraja Drugog svetskog rata*. Beograd: Medija centar 'Obrana' + UMST KCS 'Sestrinstvo' + Licej. [Google Scholar]
- Ljočić, D. (1986). Dnevnik 1880-1881. *Godišnjak međuopštinskog istorijskog arhiva, Šabac* (20), 62-85. [Google Scholar]
- Milenković, T. (1898). Naša deca - iz Tasinih beležaka. *Polijski glasnik* (50), 383-384. [Google Scholar]
- Miloradović, D. (2016). Osuđenice Požarevačkog kaznenog zavoda. In: I. Krstić-Mistridželić, (Ed.). *Kazneno-popravni zavodi u Srbiji - primer Požarevačkog kaznenog zavoda - 1853-1918*. (pp. 153-178). Požarevac + Beograd: Istorijski arhiv + Kriminalističko-policijska akademija. [Google Scholar]
- Nikolić-Ristanović, V. (2018). Milutin A. Popović - zatvorenice. *Temida* (3), 429-435. [Google Scholar]
- Obrenović, N. (1879). Predsednici Beogradskog 'Ženskog Društva'. *Domaćica*, 42-43. [Google Scholar]
- Offen, K. (2000). *European Feminisms 1700-1950: A Political History*. Stanford University Press. [Google Scholar]
- Popović, M.A. (1898). *Album Ženskog odeljenja Požarevačkog kaznenog zavoda sa statistikom*. Požarevac: Štamparija Đorđa Naumovića. [Google Scholar]
- Popović, M.A. (2017). *Zatvorenice - album Ženskog odeljenja Požarevačkog kaznenog zavoda sa statistikom*. Beograd: Laguna. [Google Scholar]
- Prica, Z. (1913). Dr Draga Ljočić. In: *Srpkinja - njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina narodna umjetnost do danas*. (p. 43). Sarajevo: Pijuković i drug. [Google Scholar]
- Skłodowska-Curie, M. (2017). *Autobiographical Notes & Pierre Curie*. Warsaw: Polish Chemical Society-Maria Skłodowska-Curie Museum. [Google Scholar]
- Stankov, L. (2011). *Katarina Milovuk (1844-1913) i ženski pokret u Srbiji*. Beograd: Pedagoški muzej. [Google Scholar]

- Tomić, S. (2012). *Tipologija književnih junaka i junakinja u prozi srpskog realizma iz rodne perspektive*. Novi Sad: Filozofski fakultet. [[Google Scholar](#)]
- Tomić, S. (2014). *Realizam i stvarnost - nova tumačenja proze srpskog realizma iz rodne perspektive*. Beograd: Alfa univerzitet-Fakultet za strane jezike. [[Google Scholar](#)]
- Tomić, S. (2014). Značaj književnog stvaralaštva Milke Grgurove. In: S. Tomić, (Ed.). *Milka Aleksić Grgurova Atentatorka Ilka i druge priče*. (pp. 425-52). Beograd: Službeni glasnik. [[Google Scholar](#)]
- Tomić, S. (2016). *Doprinosi nepoznate elite - mogućnosti sasvim drugačije budućnosti*. Beograd: Univerzitet Alfa BK-Fakultet za strane jezike. [[Google Scholar](#)]
- Tomić, S. (2017). Zločin, žene i kazna - zatvorenice iz druge polovine 19. veka i kažnjenički sistem u Srbiji. In: M.A. Popović, & S. Tomić, (Ed.). *Zatvorenice - album ženskog odeljenja požarevačkog kaznenog zavoda (1898)*. (pp. 279-326). Beograd: Laguna. [[Google Scholar](#)]
- Tomić, S. (2019). Žene, pamćenje i istorija: autobiografika kao suočavanje sa prošlošću i proizvođenje budućnosti. In: S. Tomić, (Ed.). *Slavne i ignorisane - ka kritičkoj kulturi pamćenja*. (pp. 20-57). Beograd: Alfa BK Univerzitet-Fakultet za strane jezike. [[Google Scholar](#)]
- Tomić, S. (2020). Rediscovering Serbian women's memoirs: Gendered comparison in a historical context. *Teksty Dru-gie*, 1, 124-139. [[Google Scholar](#)]
- Tomić, S.E. (2014). Hronologija života i rada Milke Aleksić Grgurove - 1840-1924. *Reči*, 1, 176-187. [[SCIIndeks](#)] [[PDF](#)] [[Google Scholar](#)]
- Trgovčević. (2015). Priča jedna kraljice. In: L. Trgovčević, S. Tomić, & I. Hadži-Popović, (Ed.). *Kraljica Natalija Ruža i trnje - uspomene, priče, aforizmi i pisma*. (pp. 11-47). Beograd: Laguna.
- Vlaisavljević, Ž., Čolović, N., & Perišić, M. (2014). Počeci obrazovanja medicinskih sestara i njihov doprinos razvoju sestrinske profesije u Srbiji. *Srp Arh Celok Lek*, 142(9-10), 628-636. [[SCIIndeks](#)] [[PDF](#)] [[Google Scholar](#)]
- Vučević, D., Đorđević, D., & Radosavljević, T. (2014). Stogodišnjica velikog rata - lekari i bolničarke koji su zadužili srpski narod. *Medicinski podmladak*, 65(1-2), 83-92. [[SCIIndeks](#)] [[PDF](#)] [[Google Scholar](#)]

Nurses and first female physicians of the Serbian literature from the second half of the 19th century

Abstract:

The purpose of this paper is to present descriptions of nurses and first female physicians in Serbia. I used different types of literary genres and applied methods of New Historicism, Literary Theory and Feminist Theories. The authors of these descriptions were women and men of different social status: princess/queen, nurse, actress, physician; police officer and a prison accountant. The princess Natalie Obrenović and the actress Milka Grgurova described the work of Serbian and Russian nurses in different places during the Serbo-Turkish War in 1876. Later in her memoir, Queen Natalie Obrenović wrote about a big humanitarian role of Belgrade women during the Serbo-Bulgarian War in 1885. The first Serbian police officer and one of the first Serbian female physicians described first female physicians in their diaries while Milutin A. Popović depicted compassionate nurses in the Album of female prisoners. These literary works have been keeping facts about important roles of Martha von Sabinin, a renowned Russian worker who in the past received many Serbian medals, but in the present has remained forgotten. Literature allows completer knowledge and a better understanding about the history of nurses and international bonds, but it also discovers counteractions. For example, Queen Natalie had a leadership role in organizing Belgrade women as nurses during the Serbo-Bulgarian War in 1885. These facts were not mentioned in the memoirs by a Head of the Army Medical Corps, Vladan Đorđević. While male authors shortly described Serbian female medical doctors and nurses, female authors provided more details in self-documenting their role and the role of women from other countries, especially Martha von Sabinin. Some important similarities between diaries by Draga Ljočić and Marie Curie are found and presented. The author of the paper stressed the need of thinking across disciplinary perspectives and borders.

Keywords: women as health professionals; history of nursing; Serbian literature; 19th century; women's life narratives; international humanitarian aid; Martha von Sabinin; Marie Curie